
ТЕОРИЯ И МЕТОДОЛОГИЯ

THEORY AND METHODOLOGY

УДК 37.022

СІНЕРГЕТЫЧНЫ ПАДЫХОД У ДАСЛЕДАВАННІ ПРАБЛЕМЫ ІНТЭГРАВАНАГА НАВУЧАННЯ БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ І ЛІТАРАТУРНАМУ ЧЫТАННЮ

Н. У. АНТОНАВА^{1*}

^{1*} *Акадэмія адукацыі, вул. Някрасава, 20, 220040, г. Мінск, Беларусь*

Анотацыя. Вылучаны навукова-тэарэтычныя палажэнні інтэграванага навучання беларускай мове і літаратурнаму чытанню з апорай на сінергетычны падыход. Разгледжаны паўнамернасць у вывучэнні складаных сістэм, міжпрадметнасць як аснова інтэграцыі дадзеных вучэбных прадметаў, а таксама сутнасць прынцыпаў сінергетычнага падыходу і іх уплыў на прадмет даследавання. Аналіз галоўных палажэнняў сінергетыкі зроблены з пункту погляду іх прымянення да сістэмы інтэграванага навучання беларускай мове і літаратурнаму чытанню як многакампанентнай нелінейнай чалавекамернай сістэмы.

Ключавыя словы: інтэграванае навучанне; сінергетычны падыход; метадыка навучання беларускай мове; метадыка навучання літаратурнаму чытанню.

Падзяка. Аўтар выказвае падзяку навуковаму кансультанту доктару педагагічных навук, дацэнтву В. У. Зелянко за крытычныя заўвагі і слухныя парады.

Образец цитирования:

Антонова НУ. Сінергетычны падыход у даследаванні праблемы інтэграванага навучання беларускай мове і літаратурнаму чытанню. *Універсітэцкі педагогічны журнал*. 2024;2:3–9.
EDN: FOAOYY

For citation:

Antonova NV. Synergetic approach in the research of the problem of integrated teaching Belarusian language and literary reading. *University Pedagogical Journal*. 2024;2:3–9. Belarusian.
EDN: FOAOYY

Автор:

Надежда Владиславовна Антонова – кандидат педагогических наук, доцент; докторант лаборатории начального образования.

Author:

Nadezhda V. Antonova, PhD (pedagogy), docent; doctoral student at the laboratory of primary education.
nadejaantonova@gmail.com

СИНЕРГЕТИЧЕСКИЙ ПОДХОД В ИССЛЕДОВАНИИ ПРОБЛЕМЫ ИНТЕГРИРОВАННОГО ОБУЧЕНИЯ БЕЛОРУССКОМУ ЯЗЫКУ И ЛИТЕРАТУРНОМУ ЧТЕНИЮ

Н. В. АНТОНОВА¹⁾

¹⁾Академия образования, ул. Некрасова, 20, 220040, г. Минск, Беларусь

Аннотация. Определены научно-теоретические положения интегрированного обучения белорусскому языку и литературному чтению с опорой на синергетический подход. Рассмотрены полнота в изучении сложных систем, междисциплинарность как основа интеграции данных учебных предметов, а также сущность принципов синергетического подхода и их влияние на предмет исследования. Анализ главных положений синергетики выполнен с точки зрения их применения к системе интегрированного обучения белорусскому языку и литературному чтению как многокомпонентной нелинейной человекомерной системе.

Ключевые слова: интегрированное обучение; синергетический подход; методика обучения белорусскому языку; методика обучения литературному чтению.

Благодарность. Автор выражает благодарность научному консультанту доктору педагогических наук, доценту О. В. Зеленко за критические замечания и полезные советы.

SYNERGETIC APPROACH IN THE RESEARCH OF THE PROBLEM OF INTEGRATED TEACHING BELARUSIAN LANGUAGE AND LITERARY READING

N. V. ANTONOVA^a

^aAcademy of Education, 20 Niakrasava Street, Minsk 220040, Belarus

Abstract. The scientific and theoretical provisions of integrated teaching Belarusian language and literary reading based on the synergetic approach are defined. The article deals with the full dimensionality in the study of complex systems, interdisciplinarity as a basis for the integration of these subjects, as well as the essence of the principles of the synergetic approach and their influence on the subject of the study. The main provisions of synergetics are analysed from the point of view of their application to the system of integrated teaching Belarusian language and literary reading as a multicomponent non-linear human-dimensional system.

Keywords: integrated teaching; synergetic approach; methodology of teaching Belarusian language; methodology of teaching literary reading.

Acknowledgements. The author expresses gratitude to scientific adviser, doctor of science (pedagogy), docent O. V. Zelenko for critical comments and useful advice.

Уводзіны

Шматбаковае асэнсаванне мэты і задач даследавання інтэграванага навучання беларускай мове і літаратурнаму чытанню прыводзіць да высновы аб тым, што існуе неабходнасць у вылучэнні агульнай навукова-тэарэтычнай парадыгмальнай базы. Характарыстыкі сістэмы інтэграванага навучання гэтым вучэбным прадметам (адкрытасць, шматкампанентнасць, міждысцыплінарнасць) вызначаюць прычыны для яе разгляду на аснове сінергетыкі – «міждысцыплінарнага напрамку навукі, які даследуе механізмы эвалюцыі, станаўлення рэальнасці, самаарганізацыі і «кіравання» хаосам»¹ [1, с. 166]. Яна комплексна вы-

вучае фазы пераходу сістэмы з аднаго стану ў іншы, а таксама складаныя працэсы, якія адбываюцца ў ёй.

Па меркаванні У. Р. Буданава, сінергетыка, асэнсаваная ў трох іпастасях (навука, метадалогія і агульнанавуковая карціна свету), у якасці ядра мае аўтэнтчную сінергетыку, аднак «калі ў сінергетыцы як навуцы аб сістэмах, якія развіваюцца, аўтэнтчнае ядро спрадвечна існуе, то ў сінергетычнай метадалогіі і карціне свету гэтыя ядры знаходзяцца на стадыі станаўлення» [1, с. 19]. Дадзеная сітуацыя не супярэчыць магчымасці вызначэння сінергетычнага падыходу як базавага кампанента для даследавання наву-

¹Тут і далей пераклад наш. – Н. А.

кова-метадычнай сістэмы інтэграванага навучання беларускай мове і літаратурнаму чытанню, паколькі «сінергетыка чалавекамерных сістэм сёння, у эпоху антрапалагічнага павароту, фарміруе асаблівы метаўзровень культуры, рэфлексіўны інструментарый аналізу яе развіцця – сінергетычную метадалогію, метадалогію міждысцыплінарнай камунікацыі і мадэлявання рэальнасці» [1, с. 13].

Зварот да сінергетычнага падыходу тлумачыцца тым, што ва ўмовах глабальнага крызісу адукацыя павінна вырашаць новыя задачы, выконваць «не толькі традыцыйную функцыю перадачы сацыяльнага вопыту, але і... прэвентыўную функцыю падрыхтоўкі чалавека да жыцця...» [1, с. 164]. Такая ўстаноўка задае патрабаванні да распрацоўкі навучальных сістэм і метадык выкладання, якія ўбярэць у сябе ўсю паўнату чалавекамерных сістэм. Гэты працэс паўплывае на стратэгію масавай адукацыі, «асноўнай мэтай якой павінны стаць не асобныя веды і сумы тэхналогій, але развіццё фундаментальных навыкаў мыслення і творчасці, духоўнае і культурнае развіццё асобы» [1, с. 86]. Адною з прычын крызіснага стану адукацыі У. Р. Буданаў лічыць арыентацыю на вузкадысцыплінарны падыход без гарызантальных сувязей [1, с. 163]. Даследаванне сістэмы інтэграванага навучання ў пэўных абставінах, ускладненага спалучэння яе кампанентаў, уплыву ўнутраных і знешніх фактараў на яе існаванне (вызначэнне сітуацыі, аб'ектывацыя яе стану, умоў функцыянавання, якія і ствараюць падставу для інтэграцыі) выступае актуальным. Менавіта сінергетычны падыход дае

магчымасць распрацоўкі такой сістэмы навучання, унутры якой адбываецца мэтанакіраванае ўзаемадзеянне іншых сістэм, паколькі ён грунтуецца на пастулаце аб тым, што «сістэма “працэс навучання” з'яўляецца адкрытай, дынамічнай (нестацыянарнай), нелінейнай, самаарганізаванай сістэмай са складанай іерархіяй, неад'емнай уласцівасцю якой з'яўляецца імкненне да пэўнай раўнавагі ва ўмовах пастаянна зменлівага знешняга асяроддзя» [2].

Сучасная педагогіка, як і іншыя навукі, перажывае «момант міждысцыплінарнага сінтэзу, самаарганізацыі навукі, этап вострай рэфлексіі, станаўлення новай постнекласічнай эвалюцыйнай парадыгмы» [1, с. 77], чым абгрунтаваны перагляд традыцыйных метадык работы з вучнямі. А. Н. Нюдзюрмагамедаў і М. А. Саўзіханавы адзначаюць: «Калі мы прытрымліваемся прынцыпу навуковасці адукацыі, то патрэбны ідэі стварэння зместу адукацыі, адэкватнага постнекласічнай карціне свету, а ў існуючых сістэмах мы працягваем вывучаць механічную карціну свету» [3, с. 65]. Зварот увагі да інтэграцыі такіх вучэбных прадметаў, як беларуская мова і літаратурнае чытанне, прадыктаваны наяўнасцю шэрага праблем у іх выкладанні, звязаных з сацыяльнымі, асобаснымі і працэсуальнымі фактарамі. Усебаковы разгляд гэтай праблемы ў рэчышчы сінергетычнай парадыгмы абгрутаваны тым, што «міждысцыплінарны інструменталізм сінергетыкі прадугледжвае адэкватную яму дынамічна ўстойлівую, самаадноўленую і ў той жа час эвалюцыйніруючую камунікатыўную анталогію...» [1, с. 29].

Тэарэтычныя асновы

Важным палажэннем сінергетычнага падыходу з'яўляецца паўнамернасць у даследаванні і аналізе сістэм. Так, у дачыненні да адукацыйнай сістэмы, як падкрэслівае У. Р. Буданаў, трэба разглядаць трыяду настаўнік – асяроддзе – вучань, паколькі ў выніку ўзаемадзеяння яе кампанентаў «узнікае камбінаторыка камунікатыўных “сцэнарыяў” дасягнення суцэльнасці камунікатыўнай прасторы» [1, с. 28] і забяспечваецца адносная ўстойлівасць функцыянавання сістэмы. Фактарам эфектыўнай рэалізацыі сінергетычнага падыходу праз метадыку навучання выступае асоба настаўніка, якая можа задаць пэўныя каштоўнасныя ўстаноўкі і паўплываць на параметры сістэмы, таму неабходна «навучыць выкладчыка свядома ствараць сваю, толькі яму прыналежную метадыку... застаючыся на пазіцыях навукі аб чалавеку» [1, с. 170].

Навучанне мове і літаратуры засноўваецца на тым, што вучні авалодваюць маўленчай дзейнасцю, гэта значыць набываюць істотную характарыстыку асобы. Спасціжэнне навуковага складальніка навучання такім вучэбным прадметам суадносіцца з успрыманнем сусветнай культуры ў цэлым і нацыянальнай культуры ў прыватнасці, а таксама з фарміраваннем чалавека пэўнага культурнага ўзроўню. Менавіта ў сінергетычнай карціне свету «...чалавек прызна-

ваны асэнсаваць сваю ролю і адказнасць у адзінстве сутворчасці з прыродай, неабходнасць падпарадкавання законам каэвалюцыі. Для гэтага яму трэба лепш зразумець і свет, і сябе, свой прыродны і сацыяльны генезіс, законы мыслення; адрэфлексаваць тое, як ён разумее, мадэлюе рэальнасць» [1, с. 11]. Само авалоданне маўленнем выступае для асобы працэсам, які не завяршаецца на працягу ўсяго жыцця, але ў стадыі навучання праходзіць пэўныя этапы станаўлення, якія могуць быць зафіксаваны. У той жа час на хуткасць авалодання маўленнем уплывае шмат фактараў. Іх уздзеянне ў кожным выпадку прыводзіць да рознага выніку, у тым ліку непрадказальнага, і вызначае пераход на новую стадыю. У сінергетычнай парадыгме, «дзе па частцы можа дабудавацца (самаарганізавацца) немеханічнае, дынамічнае цэлае» [4, с. 34], маецца магчымасць прадставіць працэс і вынік навучання ва ўсёй паўнаце варыяцый, або іх модульнасці. Авалоданне індывідам мовай з'яўляецца псіхафізіялагічным працэсам, вызначаецца сацыяльна-педагагічным асяроддзем у адукацыйнай прасторы і мае шчыльныя сувязі з каштоўнаснымі ўстаноўкамі грамадства, таму што «сацыяльны хаос – катэгорыя сапраўды амбівалентная, залежыць як ад уласцівасцей сістэмы, так і ад мэт і каштоўнасцей суб'ектаў» [1, с. 86].

Камунікатыўная метадалогія сінергетыкі, якая «нараджаецца і развіваецца на перакрываванні... трох пачаткаў, а менавіта нелінейнага мадэлявання, практычнай філасофіі і прадметных ведаў... асабліва эфектыўна праяўляецца ў міждысцыплінарных узаемадзеяннях» [1, с. 19]. Такая сітуацыя поўнаасцю адпавядае даследаванню праблемы інтэграцыі навучання мове і літаратуры як складаных нелінейных сістэм, якія выяўляюць падабенства і адрозненні на сістэмных узроўнях. Згодна з устаноўкамі сінергетычнага падыходу пабудова сістэмы інтэграванага навучання названым вучэбным прадметам не можа адбывацца лінейна (шляхам аб'яднання іх элементаў) па некаторых прычынах. Па-першае, на мікра- і макраўзроўні яны самі з'яўляюцца сістэмамі складанага парадку, якім уласцівы ўнутраная інтэграцыйнасць і дыферэнцыяцыя. Па-другое, «вынік сумы ўздзеянняў на сістэму не роўны суме вынікаў гэтых уздзеянняў» [1, с. 54]. Акрамя таго, даследуемая праблема не абмяжоўваецца лакальным характарам асваення ведаў, уменняў, навыкаў, спосабаў дзейнасці і мае непасрэднае дачыненне да пытанняў глабалістыкі, паводнення штучнага інтэлекту, крызісу культуры і самаідэнтычнасці.

У кантэксце сінергетычнага падыходу сутнасцю інтэграцыі беларускай мовы і літаратурнага чытання з'яўляецца міждысцыплінарнае ўзаемадзеянне. Згодна з аб'ектам даследавання тэарэтыка-метадалагічныя асновы сінергетыкі будуць прымяняцца на міждысцыплінарным узроўні, якому адпавядаюць «працэсы міждысцыплінарнай камунікацыі і перанос ведаў у дыялогах дысцыплін, педагогіцы і адукацыі, пры прыняцці рашэнняў» [1, с. 13]. У метадыках навучання беларускай мове і літаратурнаму чытання выяўляюцца наступныя ўніверсаліі:

- тэкст (апавяданне, апісанне, разважанне ў навучанні беларускай мове; мастацкі, навукова-папулярны тэкст у навучанні літаратурнаму чытання; вучэбны тэкст у абодвух вучэбных прадметах);
- метадыка развіцця маўлення вучняў (вуснага і пісьмовага маўлення ў навучанні беларускай мове; вуснага маўлення ў навучанні літаратурнаму чытання);
- метады лінгвістычнага аналізу ў навучанні беларускай мове і літаратурна-мастацкага аналізу ў навучанні літаратурнаму чытання.

Такім чынам, метадыкі навучання беларускай мове і літаратурнаму чытання маюць агульную феноменалагічную аснову, хаця ў абодвух вучэбных прадметах паняцці базавага тэзаўруса разглядаюцца з розных бакоў. Дадзеная сітуацыя ўскладняе асэнсаванне такіх паняццяў вучнямі, метадычныя працэдуры арганізацыі засваення імі істотных характарыстык аб'ектаў.

Практыка навучання беларускай мове і літаратурнаму чытання паказвае, што міждысцыплінар-

ныя пераносы маюць характар лакальных з'яў мікраўзроўню, калі, напрыклад, у працэс навучання чытання ўключаюцца заданні па мове ці на ўроках мовы аналізуюцца змест тэксту. Такія пераносы з'яўляюцца сістэмна неарганізаванымі і перманентнымі, прыводзяць да нестабільнага выніку. У навуковым плане іх зместавае і працэдурнае вызначэнне выступае актуальнай задачай.

У аснову метадыкі развіцця маўлення вучняў пакладзена арганізацыя іх практычнай дзейнасці па асваенні паняццяў і прадудыраванні маўлення. Аднак зараз такая работа у навучанні беларускай мове з'яўляецца фармалізаванай, а ў навучанні літаратурнаму чытання ажыццяўляецца спантанна ў сувязі з працай над творам. Трэба адзначыць, што неабходна так арганізаваць працэс асваення маўленчай дзейнасці, каб пераадолець фармальныя прадметныя падыходы да яго і выйсці на міжпрадметны ўзровень, які гарантуе навучальны эфект. Змест і метадыка развіцця маўлення на міжпрадметным узроўні дакладна не вызначаны і вельмі лаканічна адлюстраваны ў вучэбных праграмах па беларускай мове і літаратурным чытанням.

Адносна працэсу навучання беларускай мове і літаратурнаму чытання трэба гаварыць аб міжпрадметнай карэляцыі зместу, універсалацыі метадык, але найперш неабходна асэнсаваць стратэгічную мэту, якая заключаецца ў фарміраванні асобы, здольнай жыць і самарэалізоўвацца ў грамадстве і асяроддзі разнастайных выклікаў. Разгледзім сутнасць прыныпаў сінергетычнага падыходу і іх уплыў на прадмет даследавання – працэс навучання беларускай мове і літаратурнаму чытання, пабудаваны на аснове інтэграцыі гэтых вучэбных прадметаў. Прынцыпы гомеастатычнасці і іерархічнасці з'яўляюцца структурнымі прыныпамі быцця і характарызуюць фазу парадку, або стабільнага існавання любой сістэмы. Ва ўмовах складанага ўзаемадзеяння элементаў сістэмы, калі можа парушыцца яе ўраўнаважанасць, вызначаюцца атрактары – «...пункты, якія прыцягваюць траекторыю дынамічнай сістэмы... ..Адносна ўстойлівы стан сістэмы, які як бы прыцягвае да сябе ўсё мноства траекторый яе развіцця»². Менавіта сінергетыка ставіць перад спецыялістамі фундаментальную задачу «вызначыць спектры структур-атрактараў, якія могуць самападтрымлівацца ў якасці метастабільна ўстойлівых у адкрытых, нелінейных асяроддзях самай рознай прыроды (біялагічнай, эканамічнай і палітычнай)» [5, с. 8]. Фактарамі стабільнасці сістэмы інтэграванага навучання названым прадметам з'яўляюцца працэсы выкарыстання беларускай мовы не толькі ў арганізаванай адукацыйнай прасторы, але і па-за яе межамі.

Іерархічнасць паняццяў і структур сістэмы інтэграванага навучання беларускай мове і літаратурнаму

²Асташыньскі В. В. Канцэпцыі сучаснага прыродазнаўства [Электронны рэсурс] : дапаможнік. Мінск : БДУ, 2014. URL: <https://elib.bsu.by/handle/123456789/104552> (дата звароту: 21.09.2024).

чытанню не можа быць зведзена да арганізаваных утварэнняў навучання беларускай мове ці літаратурнаму чытанню, паколькі згодна з сінергетычным падыходам «важнай прыметай іерархічных сістэм з'яўляецца немагчымасць поўнай рэдукцыі... уласцівасцей структур больш складаных іерархічных узроўняў да мовы больш простых узроўняў сістэмы» [1, с. 51]. Менавіта таму прадпрынятыя ў метадычнай навуцы спробы стварэння сістэм інтэграванага навучання на аснове адной з тых навуковых сістэм, якія ўдзельнічаюць у інтэграцыйным працэсе, ці шляхам складання такіх сістэм не былі дастаткова паспяховымі.

З метадычнага пункту погляду сістэмы навучання беларускай мове і літаратурнаму чытанню з'яўляюцца іерархічнымі. Іерархія іх кампанентаў узыходзіць да іерархіі паняццяў базавых навук. Так, навучанне беларускай мове будзеца на спасціжэнні структураваных паняццяў «гук», «склад», «слова», «сказ» і «тэкст». Аднак яны не могуць забяспечыць устойлівасць і іерархічнасць сістэмы інтэграванага навучання беларускай мове і літаратурнаму чытанню, якая павінна садзейнічаць авалоданню беларускай мовай на ўзроўні ажыццяўлення камунікацыі, паколькі веды пра мову і нават веданне мовы (лексікі і граматыкі) не гарантуюць яе вольнага выкарыстання.

Навучанне літаратурнаму чытанню на першай ступені агульнай сярэдняй адукацыі мае складаную, але невыразна іерархічную будову. Яна матывавана неабходнасцю авалодання тэхнічным кампанентам чытання, інтэграцыі яго ў маўленчую дзейнасць вучняў і набыцця імі вопыту па чытанні і асэнсаванні літаратурна-мастацкіх твораў, прычым гэтыя працэсы адбываюцца адначасова. Трэба мець на ўвазе, што глыбокае разуменне менавіта літаратурна-мастацкага твора патрабуе большай падрыхтоўкі чытача для распазнавання і асэнсавання вобразаў, чым валоданне элементарнай тэхнікай чытання, дастатковай для ўспрымання інфармацыі і атрымання агульнага ўяўлення аб ёй. Па гэтай прычыне сумяшчэнне станаўлення тэхнікі чытання і набыцця вопыту чытацкай дзейнасці не спрыяе ўстойлівасці, прадказальнасці, а таксама рэзультатыўнасці сістэмы навучання.

Такім чынам, распрацоўка сістэмы інтэграванага навучання беларускай мове і літаратурнаму чытанню з апорай на сінергетычны падыход прадугледжвае вызначэнне іерархіі адметных структурных кампанентаў. Інтэграцыйнае ўзаемадзеянне на аснове падпарадкавання базавых навук – методык навучання беларускай мове і літаратурнаму чытанню – выяўляе міжпрадметны ўзровень зместу і методыкі навучання.

Разгледзім прыныцы ўзнікнення сістэмы: нелінейнасць, незамкнёнасць і няўстойлівасць. Яны ха-

рактарызуюць крэатыўную фазу сістэмы. Нелінейнасць у самым абагульненым выглядзе задаецца формулай «вынік сумы прычын не роўны суме вынікаў прычын». Сістэма навучання беларускай мове і літаратурнаму чытанню, як і любая чалавекамерная сістэма, знаходзіцца пад уплывам шматлікіх фактараў – ад асобасных (напрыклад, псіхафізіялагічныя асаблівасці вучня) да сацыяльна абумоўленых (напрыклад, кантактаванне вучня з маўленчым асяроддзем). Гэты ўплыў можа адбыцца з рознай ступенню верагоднасці, мець пэўны ахоп і непрадказальны наступствы ўздзеяння для сістэмы ў цэлым і яе элементаў у прыватнасці. Аднак у сітуацыі страты ўстойлівасці адасобленых сістэм навучання беларускай мове і літаратурнаму чытанню, што і з'явілася матывам перагляду сістэмы навучання, нелінейнасць сістэмы інтэграванага навучання дадзеным вучэбным прадметам выступае асноватворным прыныпам дасягнення яе гомеастатычнасці.

Незамкнёнасць сістэмы выражаецца ў яе здольнасці ўзаемадзеінічаць з акружэннем, пры гэтым адбываецца ўплыў, які можа змяняць стан сістэмы. Прынып незамкнёнасці абумоўлівае самаарганізацыю быцця сістэмы («адкрытасць макраўзроўню да мікраўзроўню пры фіксаваных кіруючых параметрах» [1, с. 57]) і яе станаўлення («адкрытасць макраўзроўню да мегаўзроўню зменлівых кіруючых параметраў сістэмы» [1, с. 57]). Адабсленыя сістэмы навучання беларускай мове і літаратурнаму чытанню могуць быць ахарактарызаваны як больш блізкія да закрытых сістэм, таму што яны накіраваны на вырашэнне вузкапрадметных задач, да якіх спадарожна далучаюцца, але не выносяцца на мэталы ўзровень міжпрадметныя і сацыяльна-педагагічныя задачы. Адносна інтэграванага навучання гэтым вучэбным прадметам прынып незамкнёнасці сістэмы працяўляецца ў знешнім уплыве на сістэму стану глабальнага маўленчага асяроддзя (мегаўзровень), методыкі інтэграванага навучання беларускай мове і літаратурнаму чытанню (макраўзровень), а таксама практыкі навучання (мікраўзровень). Такім чынам, прынып незамкнёнасці сістэмы будзе рэалізаваны праз раскрыццё ўнутраных і знешніх параметраў узаемадзеяння метадычнай сістэмы з мега- і мікраўзроўнямі.

Няўстойлівасць сістэмы заключаецца ў наяўнасці ў яе стане нават малых адхіленняў, якія з часам павялічваюцца. Згодна з сінергетычным падыходам яны называюцца кропкамі, або пунктамі, біфуркацыі, якія вызначаюць «набыццё новай якасці руху дынамічнай сістэмы пры малым змяненні яе параметраў»³. Так, няўстойлівасць выступае адпраўным пунктам для змянення сістэмы, а кропкі біфуркацыі з'яўляюцца «абавязковымі ў любой сітуацыі нараджэння новай якасці і характарызуюць рубаж новага і старога» [1, с. 58]. Менавіта такая сітуацыя назіраецца

³ Асташыньскі В. В. Канцэпцыі сучаснага прыродазнаўства [Электронны рэсурс] : дапаможнік. Мінск : БДУ, 2014. URL: <https://elib.bsu.by/handle/123456789/104552> (дата звароту: 21.09.2024).

ў навучанні беларускай мове і літаратурнаму чытанню, калі спазнаванне і вывучэнне моўных адзінак не выводзяць вучня на дастатковы ўзровень авалодання беларускім маўленнем, а здольнасць чытаць па-беларуску не заўсёды забяспечвае разуменне тэксту, магчымасць выказацца па яго змесце. Важнымі фактарамі няўстойлівасці адасобленых сістэм навучання названым вучэбным прадметам выступаюць абмежаванае выкарыстанне беларускай мовы людзьмі і страта матывацыі да яе ўжывання (мегаўзровень), а таксама не заўсёды ўзорнае валоданне беларускай мовай сярод педагагічных работнікаў (мікраўзровень).

У сінергетычнай парадыгме прынцыпы дынамічнай іерархічнасці і наглядання адносяцца да канструктыўных прынцыпаў станаўлення сістэмы. Прынцып дынамічнай іерархічнасці «апісвае ўзнікненне новай якасці сістэмы па гарызанталі, гэта значыць на адным узроўні, калі павольнае змяненне кіруючых параметраў мегаўзроўню прыводзіць да біфуркацыі, няўстойлівасці сістэмы на макраўзроўні і перабудовы яго структуры» [1, с. 59]. Такая сітуацыя назіраецца ў тым выпадку, калі адасобленыя задачы навучання беларускай мове і літаратурнаму чытанню перастаюць задавальняць сацыяльна-педагагічныя патрэбы сучаснага грамадства (параметры сістэмы), што становіцца прычынай неапраўданага чакання вынікаў навучання (няўстойлівасці сістэмы).

Прынцып наглядання «падкрэслівае абмежаванасць і адноснасць нашых уяўленняў аб сістэме ў канчатковым эксперыменце» [1, с. 62]. Як адзначае У. Р. Буданаў, у сінергетыцы адноснасць інтэр-

прэтацый разглядаецца ў дачыненні да «...маштабу назіранняў і першапачаткова чакаемага выніку. <...> ...Цэласнае апісанне іерархічнай сістэмы складаецца з камунікацыі паміж назіральнікамі розных узроўняў...» [1, с. 62]. Па гэтых прычынах існуе роскід поглядаў, якія выказваюцца ўдзельнікамі працэсу навучання беларускай мове і літаратурнаму чытанню: вучнямі, іх бацькамі, настаўнікамі, вучонымі-метадыстамі і інш. Разам з тым абагульненне меркаванняў у кожнай групе назіральнікаў дае падставы для выяўлення станаў сістэмы (парадку ці хаосу, быцця ці станаўлення) на кожным іерархічным узроўні сістэмных утварэнняў, якія забяспечваюць навучанне.

Паколькі назіральнік заўсёды выступае непасрэдным або апасродкаваным удзельнікам адукацыйнага працэсу, яго інтэрпрэтацыя асобна і сацыяльна прадвызначана. Гэта прадвызначанасць можа выражацца ў большай ці меншай ступені. Адносная дакладнасць выяўлення параметраў эксперыменту з улікам іх узаемадзеяння можа быць забяспечана мінімізацыяй удзелу меркаванняў назіральніка.

Метадалагічныя прынцыпы сінергетыкі задаюць маштаб назірання як за ўнутранымі працэсамі сістэмы, так і за знешнімі ўплывамі на яе. Такім чынам ствараюцца ўмовы для ацэнкі сістэмы не толькі ў статычным, але і ў дынамічным стане. Дадзеная сітуацыя дае магчымасць для прагнозу станаўлення, развіцця і ўпарадкавання сістэмы з мэтай пазбегнуць выразных кропак біфуркацыі ў пераходах ад хаосу да парадку.

Заклучэнне

Як заўважае Я. С. Ермакоў, «сінергетыка ў сваім сучасным стане ёсць вобласць трансдысцыплінарных даследчых стратэгіі з вялікім полідысцыплінарным полем даследаванняў, якая засяроджваецца на *асваенні, разуменні і кіраванні* самаарганізаваных сістэм жывой і нежывой прыроды» [6, с. 131]. Праведзены аналіз пераконвае, што сінергетычны падыход з'яўляецца найбольш адпаведным і рэзультатыўным для тэарэтычнага асэнсавання і пабудовы навукова-мета-

дычнай сістэмы інтэграванага навучання беларускай мове і літаратурнаму чытанню на сучасным этапе развіцця адукацыі. Лічым вызначэнне сінергетычнага падыхода аптымальным, паколькі ён ахоплівае ўсе аспекты, якія разглядаюцца ў дадзенай галіне, і дае падставу для цэласнага абагульненага разгляду праблемы, што выходзіць за вузкапрадметныя межы і тычыцца пабудовы ўстойлівай сістэмы адносна парадку ў міжпрадметным узаемадзеянні.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Буданов ВГ. *Методология синергетики в постнеклассической науке и в образовании*. Москва: ЛКИ; 2009. 240 с. (Синергетика в гуманитарных науках).
2. Манаков НА, Гуньков ВВ. Процесс обучения: синергетический подход. *Современные проблемы науки и образования* [Интернет]. 2017 [процитировано 21 сентября 2024 г.];3. Доступно по: <https://science-education.ru/ru/article/view?id=26497>.
3. Нюдюрмагомедов АН, Савзиханова МА. Педагогическая герменевтика в национально-ориентированном образовании. *Вестник Дагестанского государственного университета*. 2010;4:60–67.
4. Аршинов ВИ. Событие и смысл в синергетическом измерении. В: Буданов ВГ, Киященко ЛП, Тищенко ПД, Аршинов ВИ, Свирицкий ЯИ. *Событие и смысл (синергетический опыт языка)*. Киященко ЛП, Тищенко ПД, редакторы. Москва: Институт философии РАН; 1999. с. 11–37.
5. Князева ЕН, Курдюмов СП. Синергетика как новое мировидение: диалог с И. Пригожиным. *Вопросы философии*. 1992;12:3–20.
6. Ермакоў ЯС. Трансдысцыплінарныя стратэгіі сінергетычных даследаванняў. *Вестник Полоцкого государственного университета. Серия Е, Педагогические науки*. 2020;15:126–132.

References

1. Budanov VG. *Metodologiya sinergetiki v postneklassicheskoi nauke i v obrazovanii* [Methodology of synergetics in post-non-classical science and education]. Moscow: LKI; 2009. 240 p. (Sinergetika v gumanitarnykh naukakh). Russian.
2. Manakov NA, Gunkov VV. The process of education: the synergetic approach. *Sovremennye problemy nauki i obrazovaniya* [Internet]. 2017 [cited 2024 September 21];3. Available from: <https://science-education.ru/ru/article/view?id=26497>. Russian.
3. Nyudyurmagomedov AN, Savzikhanova MA. [Pedagogical hermeneutics in nationally-oriented education]. *Vestnik Dagestanskogo gosudarstvennogo universiteta*. 2010;4:60–67. Russian.
4. Arshinov VI. [Event and meaning in the synergetic dimension]. In: Budanov VG, Kiyashchenko LP, Tishchenko PD, Arshinov VI, Svirsky YaI. *Sobytie i smysl (sinergeticheskii opyt yazyka)* [Event and sense (synergetics experience of language)]. Kiyashchenko LP, Tishchenko PD, editors. Moscow: Institute of the Philosophy of the Russian Academy of Sciences; 1999. p. 11–37. Russian.
5. Knyazeva EN, Kurdyumov SP. [Synergetics as a new worldview: dialogue with I. Prigozhin]. *Voprosy filosofii*. 1992;12:3–20. Russian.
6. Ermakow JaS. [Transdisciplinary strategies for synergistic research]. *Vestnik Polotskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya E, Pedagogicheskie nauki*. 2020;15:126–132. Belarusian.

Артыкул пастуніў у рэдкалегію 24.09.2024.
Received by editorial board 24.09.2024.